

УДК 821.111.09

Ю.В. КУРЯТА

ХРИСТИЯНСЬКИЙ ВИМІР У ТВОРЧОСТІ ДЖ. Р. Р. ТОЛКІНА

В статті аналізуються християнські мотиви та ідеї у творах одного із засновників жанру фентезі Дж. Р. Р. Толкіна. Розглядаються паралелі між змістовим наповненням творів письменника та теологічними основами християнства.

Ключові слова: християнський підтекст, теологічний вимір текстів, контекст, фентезі.

Твори Дж. Р. Р. Толкіна охоплюють надзвичайно широке коло явищ – історії давньої та сучасної, літератури та філософії, психології соціальної та особистої, лінгвістики, географії, етики. Однак літературознавчий аналіз творчості письменника неможливий без згадки про християнські ідеї та мотиви у його текстах, оскільки Дж. Р. Р. Толкін був активним християнином-католиком, що неминуче знаходило своє відображення в його письменницькому спадку. Таким чином суттєвим є розгляд його богословських поглядів, теологічного виміру текстів, які складають чи не основний ідейний пласт творів Дж. Р. Р. Толкіна, де він побудував світ, який живе за тими законами, котрі християнство вважає визначальними для нашого світу [4; 5].

Серед праць, присвячених різноплановому літературознавчому та мовознавчому аналізу творів «Хоббіт, або туди й назад», «Володар пернів», «Сильмарилліон», «Діти Гуріна», виділимо роботи Х. Карпентера, Р. Ноел, Т. Шиппі, як такі, що вирізняються своєю фундаментальністю [4; 6]. Однак, незважаючи на значну кількість наукових розвідок цих та низки інших дослідників, спрямованих на розгляд письменницького спадку Дж. Р. Р. Толкіна, деякі аспекти творчості цього засновника жанру фентезі все ще потребують деталізованого аналізу, серед них і християнське коріння його творів.

Таким чином, завданням статті є розгляд християнського фону творів Дж. Р. Р. Толкіна.

Творчість Толкіна не відділяється від його християнських переконань. Хоча Толкін і не прагнув писати прозорі алегорії на християнську тему, без християнського коріння його творчість залишається незрозумілою. Християнські мотиви присутні в його книгах настільки завуальовано, що їх можна сприйняти за винятково загальнолюдські принципи, а то й вигадку самого автора. Цікаво зауважити, що власне у суспільстві, відірваному від своїх християнських коренів, творчий доробок Толкіна буває сприйнятий у поганському контексті. Прикладом такого спотвореного сприйняття творчості Толкіна є терени колишнього СРСР, де, особливо в Росії, виникли групи «прихильників» Толкіна, які трактували його творчість у суто неопоганському контексті [1].

Толкін є глибоко закоріненим у християнській основі Європи, без розуміння цього складно дати правильну оцінку його творам. Людині, яка далека від спадку західноєвропейської цивілізації, годі побачити християнські натяки автора. Неможливо не помітити паралелі між Рівенделлом і Лотлоріеном з одного боку та середньовічними бенедиктинськими монастирями з іншого, також очевидними є паралелі між Гендальфом і св. Боніфацієм та Алкуїном. Вказані обставини реального світу сприяли середньовічній Європі позбутись варварства, тоді як у творчості Толкіна – саме Рівенделл, Лотлоріен та Гендальф протистоять таким же чином поглинанню Середзем'я темрявою поганства [4; 6].

Християнські паралелі виявляються і в датах. Так, наприклад, братство кільця розпочинає свій похід 25 грудня (дата коли християни-католики святкують Різдво), кінцева перемога над ворогом Сауроном, який заміщав у цьому світі Моргота Мелкора – 25 березня (день Благовіщення) [1].

Деякі зі своїх образів Толкін безпосередньо запозичив з літератури християнського середньовіччя. Як, наприклад, героя Беаренділа, який з ангела середньовічної літератури, посланого на допомогу людям, трансформується в Толкіна в героя, про якого наперед сповістили і який так само посланий, щоб допомогти жителям Середзем'я подолати ворога. Навіть ім'я самого ворога

Мелкор, перегукується з гебрейським «мелек ор» – князь світла, ангел світла, Люцифер, Сатана. Таким і виступає цей персонаж у Толкіна – збунтованим архангелом, який у своїй гордині хоче посісти Божий Престол і прагне змусити всіх розумних істот поклонитися собі. Блаженна земля, земля досконала, така яка мала б бути, якби не сталося гріхопадіння, зникла з видимого світу. Як і земний рай Біблії, вона не доступна людям. Ім'я її Аман. Знову ж таки, і в самій назві приховується паралель з гебрейським «амана» – віра. Доводиться шкодувати, що до кінцевої редакції «Сильмарилліону» так і не увійшла притча «Слова Фінрода й Андрет», та «Повість Аданаелі». Адже саме вони дають досконалий ключ для християнського прочитання усього твору Толкіна [2; 3].

Подібна подвійність відбивається і на образах, які присутні в «Сильмарилліоні» та у «Володарі кілець». Бог, якого ми зустрічаємо в «Сильмарилліоні» має ім'я Ілуватар (Iluvatar), що англійською досить легко трансформується у Father of All – Отець всього [6]. У цьому, з одного боку, важлива відмінність космології Толкіна від космології язичницької. Міф Толкіна передбачає монотеїзм, в якому особистісний Бог виступає як Творець всього, а не як деміург, що оформляє безформну матерію. У цьому Ілуватар дійсно нагадує Бога Біблії.

Те ж відбувається і з Айнурами – ангелами толкінівського міфу, які дійсно мають риси ангелів, як вони зображені в Священному Письмі, але одночасно схожі на деміургів, що знаходяться в підпорядкуванні у вищого божества, та виступають як правителі Арди – всього тварного світу.

Про свою трилогію «Володар перснів» сам Толкін пише наступне: «Зрозуміло, що «Володар перснів» в своїй основі є твором релігійним і католицьким; так вийшло спочатку не свідомо, а вже потім цілком свідомо в часі редагування твору. Тому я або не вкладав, або рішуче викидав з цього вигаданого світу всяке посилення на «релігію», на культури і обряди. Адже релігійні елементи увібрав у себе сам сюжет і символіка» [7] – лист Толкіна до його друга єзуїта Роберта Маррі [7]. Ось як книгу характеризує один з дослідників творчості великого англійця Стрефорд Колдекон: «Тим не менше

«Володар перснів» – книга християнська, канонічна і за своїм замислом, і за своїм духом. Вона наскрізь просякнута відчуттям вічності, об'єктивної реальності добра і зла, премудрого Промислу Божого» [3].

Вірність католицизму Толкін зберіг протягом усього свого життя. Проте в свідомості письменника все ж існував певний розкол між його особистою вірою та його творчістю. Будучи християнином, він, тим не менш, по суті створював історію язичницького світу. Саме тому він неодноразово повертався до роботи над першими розділами своєї книги «Сильмарилліон», які отримали особливу назву – «Айнуліндале», або «Музика Айнур». Саме в цих легендах про створення світу письменник і зробив спробу синтезу оповідань з Біблії та реалізації задуму створення своєрідного апокрифу – на початку твору по-суті викладені оброблені вірші першого розділу книги Буття [2].

Після опису створення світу, релігії в книгах Толкіна з кожною сторінкою стає все менше. У «Володарі кілець» її, на перший погляд, і зовсім немає, що виглядає досить дивним, тому що автор, як ми вже зазначали, називав «Володаря» католицькою книгою. Сам письменник дає цьому декілька пояснень. По-перше, в книзі жодного слова немає про християнство тому, що дія роману відбувається задовго до Боговтілення. З цієї ж причини Христос не згадується в Старому Завіті.

Оскільки дія роману відбувається в «найдавніші часи», в яких відносини людей з богами (тобто з Айнур – ангелами-деміургами) можна порівняти з відносинами дітей з дорослими, то місця ритуалам та обрядам там теж немає. Діти підпорядковуються старшим, хоч і знають, що всі вони – піддані Короля (якого вони ніколи не бачили).

Ми бачимо, що ні в хоббітів, ні у ельфів немає жодної яскраво вираженої релігійної традиції. Нуменорці (люди, що населяли острів Нуменор) поклонялися Ілуватару до тих пір, поки не стали по-суті відвертими сатаністами та Нуменор не був потоплений. Серед врятованих залишків Відданих – тих, хто не прийняв фальшивої релігії та не брав участь у заколоті,

релігія, як поклоніння божественному (а не основа філософії та метафізики), здається, відіграє незначну роль, хоча натяки на її існування є.

Подібна позиція, можливо, була обумовлена наступним. Специфіка викладання Закону Божого в англійській школі в часи Толкіна часто прищеплювала учням неприязнь до всього догматичного. Льюїс використовував це почуття під час створення «Хронік Нарнії». Толкін діяв менш свідомо, ним навряд чи рухали місіонерські цілі. Більш ймовірно, що це було бажання відпочити від звичних релігійних рамок і зобразити оспівані й фіксовані християнством кращі прояви людської природи, які письменник вважав ельфійською складовою нашого єства.

У «Володарі кілець», повторимось, є яскраві релігійні паралелі: це і подорож Фродо під вагою кільця, яке мимоволі нагадує Хресний шлях Спасителя, це і образ Галадріель, яку називають *stella maris* (католицьке найменування Богоматері), яка дарує героям роману сім дарів, похмура імперія Саурона гине разом з кільцем 25 березня – в день Благовіщення, а Радагаст Бурий, друг тварин, дуже схожий на Франциска Ассизького. Звичайно, алегорія та історія зустрічаються десь в правді, але зустрічаються вони тільки для тих, для кого ця правда існує. Вищі та найпрекрасніші прояви людської природи, якими ми захоплюємося, коли читаємо твори Толкіна, дійсно прекрасні, але гідні захоплення не самі по собі, а в силу причетності до Істини, тобто до Христа [5].

«Ельфійська» складова людської природи, напевно, може якийсь час прожити сама по собі, окремо від Бога, але в кінцевому рахунку зіпсується. Не може нічого доброго, що має як джерело Бога, без Бога існувати. Толкін підкорює читача тим, що проектує воістину лицарське улаштування своєї християнської душі на сторінки творів поза прямим християнським контекстом. Виходить дивна, але все ж ілюзія, що Радість, присутня в кожному рядку, зможе залишитися тут з нами назавжди. Але на жаль тих, хто в Христа не вірить, і на щастя тих, хто з Ним і в Ньому перебуває, все не так. Толкін розповів нам тільки першу частину свого християнського міфу, те, що людина

одержує в подарунок від Бога, але не сказав, що людина повинна зробити, щоб цей подарунок зберегти та втримати. Письменник немов запрошує нас в дорогу (не дарма ж сам себе називав він хоббітом) на пошуки Христа, до Якого він сам прагнув усе своє життя [5].

Беззаперечно, Середзем'я, яке створив Толкін у своїх основних творах, є одним з найкращих творінь людської фантазії. Химерно лише те, що цей абсолютно антидогматичний християнський світ створив ревний католик. Тут немає храмів, «священних писань», поховальних обрядів, а єдина присутня форма «молитви» – звернення слабкої істоти до сильної. Хоча – і це є найбільшою дивовижною – сам Толкін свою міфологію вважав саме католицьким твором. Й справді, повторимось, якщо дивитись глибше, помітимо, що Фродо схожий на Христа, Галадріель – на Діву Марію, Гендальф – на ветхозавітного пророка, а от Моргот – справжнісінький Сатана. Та й самі твори Толкіна є розповіддю не тільки про боротьбу добра зі злом, а й про жертву, спокусу, глибоку віру і благодать. От тільки помічають це одиниці.

Отож, як підсумок, зазначимо, що видатний англійський письменник Джон Толкін, творець цього фантастичного світу, був передусім активним християнином-католиком. І, як це не дивно звучить, в усі події своїх книг він вкладав найперше релігійний зміст, хоч і здійснював це неочевидно та завуальовано. Велика боротьба за перстень в його творах відображає не стільки прагнення людей здобути владу та багатство, як триумф справедливості та добра через самовідданість та героїзм простого хоббіта. Незважаючи на суттєву кількість досліджень творчості письменника, і розглянуті нами в статті християнські основи його творів, і багато інших аспектів письменницького спадку Дж. Р.Р. Толкіна (серед них – і перекладацькі) все ще потребують додаткового поглибленого наукового розгляду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Тихомирова Е. В. Альтернативная мифология для Англии, или Квест Профессора Толкина / Е. В. Тихомирова // Вікно в світ. – № 3. – 2002 – С.107 – 113.

2. Толкин Дж. Р. Р. Сильмариллион. Эпос Иолдоров / Джон Рональд Роул Толкин. – М.: «Гиль-Эстель», 1992. – 416 с.
3. Birns Nicholas The enigma of Radagast: revision, melodrama, and depth / Nicholas Birns // Mythlore. — Fall/Winter. – 2007. – P. 113 - 126.
4. Carpenter H. J.R.R. Tolkien : A Biography / Humphrey Carpenter. – New York : Houghton Mifflin, 2000. – 290 p.
5. Fairburn E. J.R.R. Tolkien: A Mythology for England / Elwin Fairburn // Tolkien: A Celebration / Edited by Joseph Pearce. – London : Fount, 1999. – P. 73-85.
6. Shippey T. The Road to Middle-earth / Tom Shippey. – London : Grafton, 1992. – 350 p.
7. The Letters of J.R.R. Tolkien / Edited by Humphrey Carpenter. – London : Harper Collins, 1995. – 502 p.

ХРИСТИАНСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ В ТВОРЧЕСТВЕ

ДЖ. Р. Р. ТОЛКИНА

В статье анализируются христианские мотивы и идеи в произведениях одного из основателей жанра фэнтези Дж. Р. Р. Толкина. Рассматриваются параллели между смысловым наполнением произведений писателя и теологическими основами христианства.

Ключевые слова: христианский подтекст, теологическое измерение текстов, контекст, фэнтези.

CHRISTIAN BASIS IN J. R. R. TOLKIEN'S CREATIVE WORK

Christian motifs and ideas have been analyzed in J. R. R. Tolkien's literary works, who was one of the founders of literary genre - fantasy. The analogies between the content of the writer's works and theological Christian basis have been considered.

Keywords: Christian implications, theological dimension of the text, context, fantasy.